DERIVATE DISCUTABILE

DÉRIVÉS DISCUTABLES

(Résumé)

Ce travail rattache une série de lexèmes que le DLR appelle des «dérivés» à la classe des dérivés discutables. Ce sont des lexèmes qui soulèvent des difficultés d'interprétation, puisque leur analyse lexicale pose des problèmes. Ainsi, les mots en question ont été répartis en fonction de leur tranche terminale, qui est considérée comme un composant ayant participé à la constitution de ces lexèmes : *-otean* (?), *-igan, -icuță* (?). La difficulté d' interprétation de ces unités lexicales est due à l'impossibilité de savoir quel est le suffixe de ces lexèmes et, quelquefois, quel est leur radical.

L' auteur apporte des réponses à ces questions, en proposant plusieurs hypothèses pour la constitution de ces mots, comme par exemple dans les cas où ces unités lexicales résultent des procédés lexicaux suivants : l' analogie, la dérivation par la fausse segmentation, l'analogie accompagnée de la substitution du suffixe (ce dernier procédé étant provoqué par les exigences de la rime dans les créations populaires versifiées).

Cuvinte-cheie: compatibilitate derivativă, derivare secundară, tip de derivare, component, serie derivativă.

Mots-clés : compatibilité dérivative, dérivé secondaire, type dérivatif, composant, série dérivative.

1. Sub titlul *derivate discutabile*, am grupat câteva „cazuri" din vocabularul dialectal a căror analiză, indicată în dicţionare, se dovedeşte insuficient de convingătoare. Considerate derivate şi analizate, în consecinţă, cazurile selectate ridică probleme atât *din punctul de vedere al formantului*, cât şi, în egală măsură, din acela *al temei şi al formantului*. În cele ce urmează prezentăm cele două tipuri de situaţii.

2. *Problema de identitate a formantului* se întâlneşte, cel mai frecvent, în ciuda faptului că DLR, în rezolvarea etimologică aferentă, menţionează, cu certitudine, atât baza cât şi afixul. Încercarea de a accepta integral soluţia propusă întâmpină dificultăţi. După degajarea radicalului, ca element cunoscut, se pune problema sufixului „rezultat", absent din bibliografie, iar ipoteza unei particule formative inedite, pe cale de a se impune, practic, nu se verifică.

BDD-V2830 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:54:33 UTC)

2.1. În cazul de mai jos ne-am oprit asupra unei miniserii lexicale, „pendinte" de acelaşi „sufix", conform indicaţiilor DLR, care dispune de un număr limitat de formaţii. Lexemele de reprezentare, *pruncotean, mânzotean, slăbotean* par a se înscrie într-o singură „formulă" derivativă, după soluţionările dicţionarului-tezaur, care distinge, pentru fiecare în parte, acelaşi afix, *-otean*:

pruncotean s.m. Dintre aşa zisele derivate, *pruncotean* „copilaş, băieţaş" şi *slăbotean* „slăbuţ" ne-au atras atenţia, ambele fiind înregistrate, pentru Oaş, în aceeaşi sursă (CO: 51; 52). Prin urmare, lexemele în cauză ar putea constitui o particularitate a vocabularului local. Cel de al treilea, *mânzotean* „mânz de doi ani"a fost notat tot în zonă, Baia Mare, dar, cu mult timp înainte, ca răspuns, la *Chestionarul lui Hasdeu*, XVIII: 18, şi, ca atare, s-ar afilia cazurilor similare din Ţara Oaşului. Pascu, *Sufixe*: 305 a reţinut, în exclusivitate, lexemele semnalate, fără etimologie, de I.-A. Candrea, în a căror analiză identifică, cel dintâi, şi cu mult timp înaintea DLR, acelaşi afix *-otean*, în interpretare proprie, un compus: *-ot* + *-ean*. Pentru situaţia descrisă, am presupus că productivitatea limitată la o serie derivativă atât de scurtă ar putea avea explicaţia în modul diferit de formare, altul decât cel pentru care au optat DLR şi Pascu, *Sufixe*. Alternativa ne-a parvenit dintr-un Glosar, *Din însemnările lexicografice ale lui I. Micu Moldovanu* (MCD, I: 26), mai precis din glosa autorului, pentru *pruncotean* „prunc mai mare, băietan" (*Albina* 1/73). Analizabil, în mod evident, prin *prunc* „băiat" (înv. şi reg. – DLR s.v. 2.), *pruncotean* pare să reproducă structura *băietan* (v. glosa lui I. Micu Moldovanu), dar, depăşind, în noua organizare, limitele afixului din cuvântul „model". Din acest motiv, *pruncotean* reprezintă nu un derivat, ci o creaţie analogică. În favoarea procedeului menţionat, pledează tranşa finală identică, reprodusă în varianta primordială, *băiet**an**/prunc**otan***, distinctă de cea ulterioară *prunc**otean*** (diferenţele de la joncţiune, respectiv, vocala de legătură [o], precum şi cele din interiorul secvenţei ataşate, *-ot**an**, -ot**ean*** ţin de motivaţii diferite, în ultimele două cazuri, datorită variaţiei *-ean/-an*: *moldovean/moldovan*).

Dacă, pentru început, *pruncotean* a preluat semantismul „băietan", conform „modelului" urmat, mai târziu, dat fiind faptul că *prunc* are curs şi cu alt înţeles, înv. şi reg. „copil, de orice vârstă şi de orice sex, în raport cu părinţii", noul cuvânt s-a îmbogăţit cu încă o accepţie, „băieţaş", pe care I.-A. Candrea a atestat-o în Ţara Oaşului. Extensiunea a fost posibilă datorită semantismului permisiv al cuvântului *prunc*. Mai mult, conturarea lexemului *pruncotean*, cu cele două sensuri, a constituit punctul de plecare pentru modificări de acelaşi fel, în cazul altor lexeme cu care *prunc* s-a dovedit compatibil pentru anumite relaţii fie sinonimice, dar în alt registru stilistic, fie de determinare etc. Aşadar, prin semantismul său, elementul lexical, cel dintâi atras în seria modificărilor, a impus o anumită ordine pentru formaţiile similare care au urmat;

BDD-V2830 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:54:33 UTC)

mânzotean s.m. După toate probabilităţile, cel de-al doilea cuvânt creat a fost *mânzotean* „mânz de doi ani”, prin urmare, un fel de corespondent, pe scara animală, al lui *pruncotean* 2. Atracţia dintre cele două lexeme se explică prin semantismul lor comun, *mânz* definind „puiul (de sex masculin al) iepei, a cărui limită de vârstă variază, după regiuni, de la câteva luni până la trei ani”. În acelaşi sens a acţionat şi folosirea figurativă a cuvântului respectiv, ca epitet pentru un copil zburdalnic, neastâmpărat sau, p. ext., pentru un bărbat tânăr (DLR s.v.). Paralelismul *prunc – mânz*, din punctul de vedere al vârstei, ca şi al unor particularităţi de comportament comune acestora, ar fi putut favoriza crearea unui nou lexem care să exprime ambele categorii de situaţii: *mânzotean*;

slăbotean adj. Abia după formarea celor două cuvinte *pruncotean, mânzotean*, s-au conturat premisele necesare creării celui de al treilea. Este vorba de adj. *slăbotean* „slăbuţ, bolnăvicios”, cu referire atât la oameni, cât şi la animale, aşadar, apt, prin semantism, de a deveni determinant al acestora, răspândit în nord-vestul Trans. şi prin Maram., prin urmare în acelaşi perimetru cu formaţiile prezentate. Contexte de felul *pruncotean slab* ori *mânzotean slab*, prin atracţie analogică determinat/determinant, ar fi putut stimula, concertat, sub presiunea celor două sintagme, modelarea unui nou adjectiv cu semantism atenuat în raport cu baza. Tot aici mai adăugăm încă un factor „catalizator”, în cazul structurilor bimembre: tendinţa către un anumit echilibru formal al componentelor, astfel încât prin adaosul unei secvenţe finale, tip „afix”, în acest scop, să se realizeze şi o anumită eufonie (cf. *înălteasă împărătească*, după modelul *înălţate împărate* – Mărgărit, ISE, 88–89). Odată „desăvârşite”, din punctul de vedere al sonorităţii **pruncotean slăbotean* şi **mânzotean slăbotean*, prin lungime excesivă, au facilitat desprinderea unui lexem autonom, din limitele sintagmelor: *slăbotean*.

2.2. Din acelaşi punct de vedere al problemei de identitate a formantului, o altă serie susceptibilă de comentariu este alcătuită din unităţi lexicale care au în comun tranşa finală: *-igan*. Formaţiile se întâlnesc, mai ales, în aria nordică, dar apar şi în alte regiuni. În conturarea acestora, ca şi în cazurile precedente, s-a impus, probabil, o anumită cronologie, în virtutea căreia, cel puţin până la un anumit punct, au avut loc apariţiile respective, ca fapte motivate, şi în conformitate cu care încercăm să le prezentăm:

mărigan adj. „care este mai mare decât mijlociu, (aproape) mare” (v. DLR s.v.), frecvent în Mold., Trans., potrivit aceleiaşi surse, este cunoscut, restrictiv, la nivel dialectal, ca, de altfel, şi celelalte formaţii din serie: *De când nu l-am văzut a crescut* ***mărigan*** (Coman, *Gl.*). *Da copilaşul ţipa şi mai tare. Îl pune la loc în leagăn, el nu, da să se răstoarne. Că să vedeţi dumneavoastră, el era un* ***mărigan****, că creştea iute de nu ţi-a văzut ochii* (I. Cr., III: 326). Ambele citate, pentru cuvântul în discuţie, cu soluţia etimologică „de la *mare*;

BDD-V2830 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:54:33 UTC)

cf. *găligan*" (v. DLR), provin din Moldova, provincie pentru care *mărigan* a mai fost atestat şi în CL, XLIV$_2$: 131. Cât priveşte lexemele indicate, la analiză, acestea se regăsesc secvenţial în structura *mărigan*. Rămâne de clarificat elementul comun din potenţialul raport asociativ *mare/găligan*. Probabil, apropierea s-a făcut pe baza aceleiaşi particularităţi, dimensiunea în lungime/înălţime, modificabilă în perspectivă, evidentă pentru *mare* şi posibilă pentru *găligan*, var. de la *gligan*, împrumut din limba bulgară: *gligan* „porc mistreţ". La nivel dialectal, în Munt. şi Mold., împrumutul a dezvoltat un sens figurat „(om) crescut mare şi cam prost; leneş; bine făcut; voinic". Semantismul s-a conturat de mult, de vreme ce se întâlneşte în cronica lui Neculce: *Moldovenii le zicea* [joimirilor] ***gligani*** (Letopiseţ, II: 279). La I. Creangă (*Amintiri*: 65), cuvântul apare cu un semantism ambiguu, tolerând ambele sensuri, propriu şi figurat, într-un context care atestă posibilitatea glisării de la un înţeles la altul: *Văzând ea* [= Smaranda Creangă] *că nu dau răspuns de nicăieri, lasă toate la pământ şi se ia după mine la baltă, unde ştia că mă duc, Şi când colo, mă vede tologit, cu pielea goală pe nisip, cât mi-ţi-i* ***gliganul****!* În exprimarea cu dativ etic, se are în vedere, pe de o parte, statura considerabilă a adolescentului, compatibilă mai degrabă cu munca decât cu joaca, pe de altă parte, din punct de vedere moral, vinovăţia fiului în raport cu mama, împovărată de treburi casnice. Din acest motiv îi şi solicitase ajutorul, iar acesta răspunsese cu fuga la baltă. Câteva decenii mai târziu opera lui Al. Vlahuţă (*Nuvele*: 128) atestă conturarea noului sens: *Eşti coşcogea* ***gligan***, situaţie confirmată în SDLR: *Fii cuminte, băiete, că eşti* ***gligan mare***, pentru Mold., iar pentru Munt. var. *găligan*: *Ai ajuns* ***găligan mare*** *şi tot nu te cuminţeşti!* Determinantele utilizate pleonastic, în ambele citate, potenţează semantismul numelui. Sintagma *gligan mare*, ori într-o altă organizare, *mare găligan*, cunoscând o anumită frecvenţă, a dus, în cele din urmă, la modificarea determinantului fie prin propagare ori anticipare, în funcţie de poziţie, fie prin suprapunere nume/adjectiv, în fluxul vorbirii. Odată creat, *mărigan* a fost analizat în componentele sale verosimile: adj. *mare*, ca potenţială bază derivativă, şi tranşa finală, interpretată ca afix. Aceasta din urmă, desprinsă, a dobândit autonomie... latentă, pentru că o regăsim în alte derivate sau, poate, mai întâi, ar fi putut acţiona şi prin intermediul cuvântului integral;

multigan adj., după DLR, răspândit „prin Bucov.", cu semnificaţia [despre cantitate] „mai mare decât mult, foarte mult", cu explicaţia etimologică „de la *mult*, cf. *găligan, mărigan*", pare să ateste conturarea unei categorii formale, unitare, aparent, prin secvenţa terminală. Atestată în *Şez.* III: 82, şi în CL XLIV$_2$: 131, formaţia *multigan* se apropie semantic de *mărigan*, atât prin bază (*mult – mare*), cât şi prin particula finală. Ambele creaţii lexicale, *multigan, mărigan*, sunt expresia aceluiaşi proces de intensificare a calităţii exprimate de primitiv;

BDD-V2830 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:54:33 UTC)

pârcigan s.m., definit indirect în DA s.v. *branete* „un fel de strugure numit şi *pârcigan*, specie a crăcănatei", reapare s.v. *crăcană* unde găsim informaţii relevante pentru lexemul în discuţie. Din descrierea DA „varietate de struguri cu ciorchini deşiraţi, foarte rămuroşi, mai totdeauna cu rămurele alterne", deducem calitatea expresivă a cuvântului prezentat. *Pârci*, în partea sudică a ţării, semnifică, „ţap (de prăsilă)" < bg. *prč*, srb. *prč*", iar metaforic denumeşte o anumită varietate de struguri. Cuvântul figurează printre răspunsurile la Chestionarul lui Hasdeu, II, pct. 165, 207, 243, 261, primite din zona viticolă a Buzăului şi a Hârşovei. Totodată a fost atestat şi în împrejurimile oraşului Văleni de Munte (Jipescu, *Opincaru*: 53). În crearea acestuia, nu excludem atracţia exercitată de un derivat sinonimic: *berbecel*, răspândit în Oltenia (v. Chestionarul lui Hasdeu, V, 16, 139, 3), dar şi în Muntenia (*id.*, II, 55; Jipescu, *Opincaru*: 53). Opţiunea pentru diminutiv, în denumirea metaforică se explică prin dimensiunea boabelor, mici, de culoare variabilă: albă, în cazul *berbecel*, neagră-roşie, pentru celălalt. Considerăm că tocmai pentru a respecta mărimea redusă a acestora şi modul lor de dispunere în ciorchine s-a recurs la un derivat corespunzător, motiv suficient de a crea *pârcigan*, de la *pârci*, metaforă pentru un anumit tip de strugure, excelând prin lungime şi aspect *deşirat*, asemenea unui ied în perioada de creştere;

prostogan s.m. apare într-o „atestare involuntară"[1] (Mărgărit 2011: 27; idem 2013: 95), înregistrat de Densusianu, GŢH, nu în corpusul de termeni, ci în glosa pentru *nătălog* „bădăran, *prostogan*, tont". Cuvântul absent din alte glosare şi dicţionare, pare a se înscrie în seria comentată. Într-o posibilă variantă primordială, *prostigan*, acesta, prin asimilare vocalică [o] – [i] > [o] – [o], ar fi putut deveni *prostogan*. Formal şi semantic „prost mare", integrarea în seria comentată pare îndreptăţită;

puigan s.m., în interpretarea DLR constituie un augmentativ de la *pui* „pui mai mare", răspândit în Mold. Revista I. Cr., VI: 30, pentru acelaşi cuvânt, delimitează sensul „pui de animal în jur de 1 an" (***Puigan*** *... un pui de lup sau de iepure aproape de 1 an*). În scrierile lui M. Sadoveanu (*Opere*, XIII, 849), semantismul apare, de asemenea, nuanţat: *Toate sălbăticiunile care aveau în acel cotlon de lume domnie, se deşteptau deasupra stufurilor şi lucrurilor, învăţându-şi* ***puiganii*** *la zbor*. Este vorba de etapa în care puii, luând lecţii de zbor, devin autonomi, adică păsări.

În privinţa etimonului, DLR se limitează strict, la menţiunea „de la *pui*", evident insuficientă. Adaosul terminal *-igan* exprimă modificarea petrecută prin

[1] Cu această sintagmă am denumit termenii colaterali, faţă de corpusul de cuvinte, din glosarele dialectale, aflaţi în citate sau în glosele autorilor (Mărgărit 2011: 27–33; idem 2013: 95-102)

BDD-V2830 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:54:33 UTC)

dezvoltare, *pui* şi *puigan* reflectând realităţi diferite, respectiv, stadii diferite din evoluţia păsării;

tărigan adj. figurează în DLR cu glosa [despre animale de tracţiune] „puternic, care trage bine în jug", pe baza unor atestări din Transilvania: Paşca, *Gl.*, l-a notat în Poiana Sibiului, iar Viciu, *Gl.*, în împrejurimile oraşului Blaj, a înregistrat o var. fonetică, de altfel, explicabilă, *tirigan*: *Bibolii-s **tirigani**, pociu lucra cu ei, trag în jug*. Pentru origine, DLR procedează identic ca în cazul *puigan*: „de la *tare*", mult prea puţin pentru înţelegerea lexemului, ca mod de formare şi ca sens. Raportarea noului adjectiv la toată seria prezentată *supra* (*mărigan, găligan, puigan*) aproape se impune de la sine. Modificarea de formă a bazei, prin accident fonetic, este explicabilă prin frecvenţa cuvântului, creat din necesităţi expresive, *tărigan* distingându-se semantic de *tare*;

iutegan (*iutigan*), înregistrat de Ciauşanu, *Gl.* ca adjectiv „vrednic, iute din fire, bărbat, inimos", potenţează calitatea exprimată de *iute* la superlativ. MDA a înregistrat cuvântul cu analiza *iute* + suf. *-gan* (?). În fond, *iutegan* este tot un augmentativ, formal şi semantic, în raport cu primitivul, şi se afiliază seriei discutate *supra*, create sub impulsul „mărigan". L-am lăsat la sfârşit, nu datorită faptului că aparţine ariei sudice ca unic exponent, ci pentru că reprezintă cea mai târzie atestare. Recent, în varianta *iucican* „rapid, grăbit", consemnată în rostirea locală, derivatul figurează în *Glosar de termeni dialectali din satul Racoviţa, judeţul Timiş*, de Simion Todorescu-Răcoviceanu, Timişoara, Editura „Eurostampa", 2013. Faptul are relevanţă pentru extensiunea ariei de răspândire a cuvântului *iutigan*, var. *iutican*.

cătingan, câtingan adv. „încetinel", alături de *multigan*, reprezintă categoria adverbului, iar împreună stau alături de adj. *iutegan, mărigan, tărigan*, din punctul de vedere al clasei morfologice.

Înregistrat de I.-A. Candrea în Oaş: 48, adverbul cunoaşte cele mai vechi şi mai multe atestări, fiind inclus în LB. Pentru secolul al XIX-lea a fost semnalat de Pompiliu, Bih: 20 şi de Frâncu, Candrea, *Rotacism*.: 50 în var. *chitingan* (*Mergi mai **chitingan***).

Într-un fel, menţionarea nealfabetică adoptată, în raport cu tronsonul celorlalte formaţii, în ciuda atestărilor, cele mai vechi şi cele mai multe, se justifică nu prin categoria gramaticală distinctă, ci prin modelarea acestuia, uşor diferită faţă de situaţiile anterioare (cf. *cătinel* > *cătingan*). În privinţa semantismului, *cătingan*, prin raportare la bază, *cătinel* „încetinel, încetişor", exprimă o slăbire a intensităţii deja atenuate, evidentă şi în asocierea cu adv. *mai* din exemplul citat. Oricum, direcţia intensivului, indiferent care ar fi aceasta, pe care o conţin toate formaţiile din serie, este determinată de specificul primitivului: dacă acesta este *mare, mult, tare, se măreşte, se*

BDD-V2830 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:54:33 UTC)

multiplică, se întăreşte, dacă este *domol, încet, lin, se* (*mai*) *domoleşte, încetineşte, devine mai lin*.

3. *Problema de identitate a bazei, dar şi a afixului* vizează, în chip firesc, o categorie cu dublă tematică, din punctul de vedere urmărit. A fost semnalată şi comentată de Al. Graur (ER, 38), pe baza următoarelor atestări şi soluţionări din dicţionare, DM: *donicuţă* de la *doniţă*, *pestricuţ(ă)*, de la *pestric* (?), *policuţă* de la *poliţă*, *ulicuţă* de la *uliţă*, din DI: *delnicuţă*, *vrănicuţă* şi Todoran, Vâlcele: *dincuţ* de la *dinte*. În cazul primelor patru formaţii înregistrate în DM, Al. Graur respinge etimologiile stabilite pentru fiecare unitate în parte: *don(iţă)* + suf. *-ic-uţă*, *pestric* + suf. *-uţă*, *pol(icer)* + suf. *-ic-uţă*, *uli(ţă)* + suf. *-ic-uţă*. Dincolo de inconsecvenţele de separare în componente, de care se face vinovat dicţionarul, după lingvistul amintit, „în primul rând, «etimologiile» sunt false, pentru că în româneşte nu este un sufix *-icuţă* […], în al doilea rând, pentru că nu există rădăcinile *don-, poli-,* şi *uli-*” (p. 38), mai puţin *pestric* care reprezintă o altă situaţie. O primă ipoteză avansată, de a avea în vedere derivatele *donicioară, pestricioară, policioară*, ca puncte de pornire, în locul primitivelor, a fost rapid abandonată de Al. Graur: diminutivele în *-icior, -icioară* provin de la radicali în [-t] sau [-ţ]: *ospecior* < *oaspete, crăticioară* < *cratiţă*, iar între acestea nu se află niciunul cu radicalul în *-k*, prin urmare nu există model pentru *-icuţă*. Aici ar fi fost suficient să se ia în calcul posibilitatea schimbării de sufix: *donicioară* > *donicuţă, policioară* > *policuţă* etc. care ar fi revelat radicalul căutat. Partea şubredă a propunerii ţine de verosimilitatea traseului.

Pentru explicaţia aceleiaşi situaţii, Al. Graur apelează la unele substantive şi derivatele lor, ca elemente de sprijin, prin comparaţie, de felul *bade*, cu diminutive în *-ică* şi în *-iţă*, şi, cu posibilitatea unor derivate simultane în *-uţă* > *bădicuţă* şi *-ucă* > *bădiţucă*.

Prin urmare, dacă alături de *bădiţă* poate exista *bădicuţă*, ar trebui să admitem şi posibilitatea unei relaţii similare *doniţă – donicuţă*. Dar situaţiile nu pot fi comparate: *bădiţă* şi *bădicuţă* sunt analizabile ca derivate în grade diferite, primar (*bădiţă*), secundar (*bădicuţă* > *bădică*), şi, implicit, de la baze diferite, în raport cu derivarea: *bădiţă* < *bade*, faţă de *bădicuţă* < *bădică*. Prin urmare, raportul *bădiţă – bădicuţă* nu aduce lămuririle aşteptate, căci nu pot fi comparate un derivat cu un primitiv, respectiv, *bădiţă* < *bade* şi *doniţă* < v. sl. *donica*, de pildă. Mai departe, *bădicuţă*, suprasufixat (*bade* + suf. *-ică* > *bădică* + suf. *-uţă*) nu poate sta alături de *donicuţă*, neanalizabil, prin absenţa verigii intermediare similare (**donică*). În acest fel, chestiunea rămâne în datele de la început, în sensul că raportarea la *doniţă*, pentru *donicuţă*, întâmpină dificultăţi serioase de analiză.

Faţă de încă o posibilă ipoteză: „metateza sufixelor, pusă în lumină de Puşcariu, DR, VI, 1931: 534 (*Peşterean* > *Peştenaru*)”, Graur, *op.cit.* susţine

BDD-V2830 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:54:33 UTC)

derivarea cu *-uţ*, ca o soluţie mai simplă, completată cu disimilarea [ţ] – [ţ] > [c] – [ţ], deci ***doniţuţă* > *donicuţă* (dar de ce rezultatul modificării este neapărat [c]?) sau, eventual, analogia.

Ocupându-ne de aceeaşi problemă şi redeschizând discuţia asupra modului de creare a derivatelor în *-uţă* de la cuvinte (de origine slavă) terminate în *-iţă*, am optat tot pentru un proces desfăşurat în doi timpi, dar prin implicarea altor elemente (Mărgărit ISE: 151–153).

Dat fiind faptul că aria nordică a favorizat crearea derivatelor în discuţie, am presupus, pentru început, implicarea unui alt formant, de asemenea specific zonei: *-uc*. Potenţialele formaţii *delniţucă, doniţucă, poliţucă, uliţucă, vrăniţucă*, ulterior, prin metateză, la sugestia lui Sextil Puşcariu, ar fi căpătat forma în discuţie: *delnicuţă, donicuţă* etc. Ca argument, am folosit faptul că R. Todoran (Vâlcele) explică *dincuţ*, prin metateză din *dinţuc*, cu precizarea că ambele forme figurează în graiul local şi sunt atestate în aceeaşi sursă.

Viciul acestei ipoteze stă în lipsa probelor, căci dintre potenţialele derivate cu *-uc*, dicţionarele nu confirmă decât unul singur: *uliţucă*.

Între timp, materialele dialectale apărute ne-au oferit o altă pistă. Seria derivativă în discuţie ar putea avea un alt punct de pornire. Avem în vedere derivatele diminutivale cu suf. *-ioară*, atestate pentru toate cazurile enumerate de Al. Graur: *delnicioară, donicioară* etc. Înlocuirea afixului, sub presiunea lui *-uţ*, simţit mai intensiv de către vorbitori, ar putea constitui motivaţia. Antrenarea bazelor diminutivale într-un nou proces, de aceeaşi factură, este vizibilă în rezultatele formale, a căror analiză relevă fostele baze primare, dar cu schimbarea unui sunet: ***delnic**uţă* < ***delnic**ioară* < ***delniţă**, **donic**uţă* < ***donic**ioară* < ***doniţă*** etc. Noua structură a primitivului se explică prin conservarea unui „rest” din radical+formantul *-ioară*, la joncţiune, separat şi îndepărtat numai până la un punct convenabil pentru noua relaţie. Diminutivele *delnicuţă, donicuţă, policuţă, ulicuţă* s-au distanţat, formal, de primitivele corespunzătoare, care nu se mai regăsesc decât parţial în noile structuri. Pentru recunoaşterea şi identificarea acestora, derivatele intermediare în *-ioară* servesc drept etapă obligatorie. În acest sens, ne servim de situaţia din aria sudică unde s-au înregistrat evoluţii similare, chiar dacă pentru lexeme care nu îndeplinesc aceleaşi condiţii. Derivatele inedite: *înălticuţ, măricuţ, prosticuţ, răricuţ, tăricuţ*, înregistrate în DGS, II, III, nu se pot analiza prin bazele primare. Ele reprezintă, după toate aparenţele, formaţii secundare în raport cu bazele lor diminutivale: *înălticel, măricel, prosticel, răricel, tăricel*. Comparaţia celor două tipuri de derivate (*înălticel – înalticuţ*) atestă relaţia dintre ele, în afara căreia noua structură derivativă, caracterizată prin extensiunea radicalului, nu se poate explica.

BDD-V2830 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:54:33 UTC)

Revenind la comentariul lui Al. Graur, adăugăm că absolut toate lexemele alese, la care ataşăm încă unul, absent din DLR, *temnicuţă* (Frâncu, Candrea, *Moţii*: 94), de la baze terminate în *-iţă*, toate nonderivate, au aceeaşi origine veche slavă[2]. Tipul de derivat pe care l-au dezvoltat atrage atenţia prin modificarea bazei, respectiv, mutaţia consoanei terminale a radicalului, [ţ]/[c]: *donicuţă* < *doniţă, pestricuţă* < *pestriţă, policuţă* < *poliţă, temnicuţă* < *temniţă, ulicuţă* < *uliţă, vrănicuţă* < *vraniţă*. Explicaţia prin disimilare, în eventualitatea derivării primitivelor cu *-uţ*: *doniţuţă, poliţuţă* etc. ca intoleranţă a limbii la repetiţia consoanei [ţ] nu pare convingătoare, pentru că însuşi Al. Graur oferă contraexemple suficiente care contrazic ipoteza. Cealaltă posibilitate explicativă, prin analogie, ni se pare mult mai probabilă. În volumul semnat de Frâncu, Candrea, *Moţii*: 95 figurează un text care sugerează un traseu probabil pentru cazurile de faţă: *Mândrele care-s mândruţe, / Nu se ţâr* [= ţân] *cu* ***culducuţe*** [= corcoduşe], */ Ci cu vin din* ***donicuţe***. Derivatul discutabil a fost impus de rima pereche, *culducuţe*, un nume afectat de metateză. Este vorba de varianta regională *culducuţe* < *culcuduţe* < *colcoduţe*, creată prin schimbare de sufix de la *colcodele* < *corcodele*. Pentru realizarea rimei se impunea modificarea numelui-pereche, prin substituirea tranşei finale: *doniţe* > *donicuţe*. Varianta înregistrată anterior de Jarnik-Bârseanu, *Doine*: 432 atestă respectarea aceluiaşi criteriu, în virtutea căruia s-a operat modificarea: *Fetele care-s frumoase, / Nu se ţin cu prune grase, / Ci cu* ***prune dulducuţe*** */ Şi cu vin din* ***donicuţe***). În Frâncu, Candrea, *Moţii*: 94, întâlnim o situaţie diferită, dar care ţine de aceeaşi categorie: *Că la mire vrea să vie / Trei meşteri din Baia Mare, / Să mă facă tri sfârtaie / Să mă puie pă tri cară / Să mă ducă-n Baia Mare, / Să mă facă* ***temnicuţă****, /* ***Temnicuţă*** *robilor, / Şi jale mândruţelor*. S-ar părea că este vorba de o altă fază, din „biografia" derivatului, după regimul autonom în care apare. Probabil a avut un model de care s-a desprins, ca şi derivatul următor: *La Sibiu, pe* ***ulicuţă*** */ Zece care şi-o căruţă, Pline cu fete mândruţe, / Şi cu toatele-s desculţe* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*: 443). Pentru *ulicuţă* nu excludem ipoteza schimbării de sufix, în vederea rimei, realizate prin preluarea tranşei terminale (= afix), *-uţă*, dar în condiţiile de preexistenţă a altui diminutiv: *ulicioară*. Plauzibilitatea înlocuirii se susţine prin structura corpului fonetic, în parte din fostul derivat, *ulic / ioară*, în parte din noul afix *-uţă*. Alteori pentru cele două elemente implicate în rimă, modificarea este simultană: *Am o găină* ***pestricuţă****, / O pui în horn pe* ***policuţă*** (Gorovei, *Cimilituri*: 15). Diferenţa de accent dintre bazele derivative, *pestríţă*

[2] Împrumuturile în cauză, pe baza sufixului *-ior, -ioară*, dezvoltă acelaşi tip derivativ: *delnicioară, donicioară, ulicioară*, ceea ce nu se întâmplă cu bazele derivate: *bădiţă, fetiţă, fundiţă*.

BDD-V2830 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:54:33 UTC)

/ póliţă, într-o virtuală organizare primară, ar fi putut impune schimbarea. Dat fiind faptul că ambele derivate prezintă aceeaşi modificare a radicalului, presupunem că au fost implicate în combinaţia cu unul şi acelaşi afix, în cadrul unor derivate anterioare identice: *pestricioară, policioară*, supuse, mai apoi, aceleiaşi substituţii: *pestricuţă, policuţă*, probabil din cauza lungimii excesive a versurilor respective.

Situaţia semnalată de Al. Graur s-ar explica, după cum atestă textele populare atât prin atracţie analogică, cât şi prin schimbare de sufix, atunci când există o anumită motivaţie.

4. Cazurile aduse în discuţie, aparent, reprezintă aceeaşi problemă, pentru unele derivate a căror analiză întâmpină dificultăţi. Ele diferă între ele şi, din acest motiv, au fost grupate în funcţie de „formantul" identificat. Cea dintâi grupă, *pruncotean, slăbotean, mânzotean*, conform DLR, ar fi creată, prin derivare, cu afixul *-otean*, pentru că, probabil, analiza îl pune în evidenţă pe lângă radicalele separabile, *prunc, slab, mânz*. Identitatea formantului nu se confirmă prin nonproductivitatea acestuia, cu alte cuvinte, el s-ar fi limitat la aceste trei unităţi lexicale. De aceea, considerăm că în această situaţie putem vorbi mai degrabă de formaţii analogice, a căror creare se motivează semantic şi formal.

Grupa următoare *mărigan, multigan, pârcigan, prostogan, puigan, tărigan, iutegan, câtingan* reuneşte substantive, adjective, adverbe a căror apariţie se datorează unor „impulsuri" analogico-semantice. Cu timpul, prin reluarea şi reactualizarea tiparului analogic s-ar părea că s-au creat premisele conturării unui nou afix, *-igan*, prin pseudointerpretare. Prin raportare la categoria anterioară restrânsă la numai trei formaţii, în cazul de faţă se poate observa o anumită productivitate explicabilă, probabil, prin caracterul expresiv pe care *-igan*, în realitate, o secvenţă extrasă din structura unui nume cu certă valoare metaforică, îl conferă temelor pe lângă care este ataşat.

Grupa a treia excelează prin dificultăţile duble ridicate, la analiză (bază şi formant) de unele derivate de felul *delnicuţă, donicuţă, pestricuţă, policuţă, temnicuţă, ulicuţă, vrănicuţă*. Toate de origine slavă, cu secvenţa terminală în *-iţă*, dar nonderivate (cu excepţia adjectivului *pestriţ* < *pistru*) prezintă aceeaşi particularitate în relaţia radical-derivat: neconcordanţa. În toate cazurile enumerate se remarcă diferenţa unui sunet între „părţile" amintitei relaţii, de altfel greu explicabil *delni**c** / uţă* < *delni**ţ**ă*; *doni**c**/uţă* < *doni**ţ**ă*; *pestri**c**/uţă* < *pestri**ţ**ă*; *poli**c**/uţă* < *poli**ţ**ă*; *temni**c**/uţă* < *temni**ţ**ă*; *uli**c**/uţă* < *uli**ţ**ă*; *vrăni**c**/uţă* < *vrani**ţ**ă*, precum şi compatibilitatea derivativă cu sufixul *-ior, -ioară*, cu rezultatele *delnicioară, policioară*, demne de consideraţie în devenirea *delnicuţă, policuţă* etc. Dintre toate ipotezele propuse de Al. Graur, cea mai plauzibilă ni se pare analogia contextuală. Avem în vedere cadrul versificat

BDD-V2830 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:54:33 UTC)

unde necesităţile de rimă impun „ajustări”. S-ar fi putut întâmpla ca formele supuse modificării să fi fost nu primitivele, ci, dimpotrivă, unele derivate cu acelaşi afix: *delnicioară, donicioară, pestricioară, policioară* etc., iar modificarea operată să fi coincis cu o schimbare de sufix, reclamat de context (= rimă). Probabil că nu întâmplător elementul activ a fost *-uţ*, întrucât modificările comentate, cu rezultate contradictorii, au avut loc în aria nordică.

Traseele posibile pentru cele trei grupe, în ordinea comentariului, ar fi: analogia, derivarea, prin conturarea unui nou formant, confirmat de seria derivativă creată (*-igan*), analogia + înlocuirea de sufixe, ambele sub presiunea contextuală a rimei, de exemplu.

Fiind vorba de formaţii specifice palierului dialectal, la baza creării acestora stă expresivitatea, în virtutea căreia se pot identifica noi posibilităţi de îmbogăţire a vocabularului.

BIBLIOGRAFIE

CL, I ş. u.	*Convorbiri literare*, Iaşi, apoi Bucureşti. Anul I (1867-1868) ş. u.
Ciauşanu, Gl.	G. F. Ciauşanu, *Glosar de cuvinte din judeţul Vâlcea*. Bucureşti, Imprim. naţională, 1931. (Academia Română. Memoriile Secţiunii literare. Seria III. Tom. V. Mem. 6).
CO	I.-A. Candrea, *Graiul din Ţara Oaşului*. (extras din „Buletinul Societăţii filologice”, II). Bucureşti, Atelierele Socec, 1907.
Coman, *Gl.*	Petre Coman, *Glosar dialectal*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeria Naţională, 1939 (Academia Română, *Memoriile secţiunii literare*, seria III, Tom IX, Mem. 5).
DA	Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1948.
DI	*Dicţionar invers*, Bucureşti, 1967.
DLR	Academia Română, *Dicţionarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Bucureşti, 1965 ş. u.
DM	*Dicţionarul limbii române moderne*, Bucureşti, 1958 (Academia Republicii Populare Române, Institutul de Lingvistică din Bucureşti).
Densusianu, GŢH	Aron Densusianu, *Glosar din Ţara Haţegului*, A–C, p. 85–94; C–D, p. 119–123; F–Z, p. 153–173, în „Revista critică-literară”, III, Iaşi, 1895.
DGS II, III	*Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*, volumul II, Literele D–O, Bucureşti, 2010; volumul III, Literele P–Z, Bucureşti, 2011, coord. Maria Marin.

BDD-V2830 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:54:33 UTC)

FD I ş.u.	*Fonetică şi dialectologie* [Bucureşti], Editura Academiei. vol. I. (1958) ş.u. (Academia Română, Istitutul de Lingvistică din Bucureşti).
Frâncu, Candrea, *Moţii*	Teofil Frâncu şi George Candrea, *Românii din Munţii Apuseni (Moţii)*. Scriere etnografică cu zece ilustraţiuni în fotografie. Bucureşti, Tipografia modernă, 1888.
Frâncu, Candrea, *Rotacism*	Teofil Frâncu şi George Candrea, *Rotacismul la moţi şi istrieni*, Bucureşti, 1886.
Graur, ER	Al. Graur, *Etimologii româneşti*, [Bucureşti], 1963.
H, I-XVIII	*Răspunsuri la Chestionarul lingvistic al lui B. P. Hasdeu* (Manuscris legat in 18 volume)
I. Cr.	„Ion Creangă", revistă de limbă, literatură şi artă populară. Bârlad. Anul I (1908) ş. u.
Jarnik-Bârseanu, *Doine*	Dr. Ioan Urban Jarnik şi Andrei Bârseanu, *Doine şi strigături din Ardeal*. Date la iveală de ..., Bucureşti, 1885 (Ediţiunea Academiei Române).
Jipescu, *Opincaru*	Gligore, M. Jipescu, *Opincaru, cum este şi cum tribuie să hie săteanu*. Scriere-n limba ţăranului muntean. Bucureşti, 1881.
Mărgărit, ISE	Iulia Mărgărit, *Ipoteze şi sugestii etimologice. Note şi articole*. „ETYMOLOGICA" 18, 2005.
Mărgărit 2011	Iulia Mărgărit, *Atestări involuntare*, FD, XXX, p. 27–34.
Mărgărit 2013	Iulia Mărgărit, *Pe marginea unor glosare dialectale. Atestări involuntare* II, în FD, XXXII, p. 95–102.
MCD	Materiale şi cercetări dialectale. [vol.] I.[Bucureşti], 1960 (Academia Română. Filiala Cluj. Institutul de Lingvistică).
MDA	Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti"; *Micul Dicţionar Academic*, vol. I, Literele A–C, 2001; vol. II, Literele D–H, 2002; vol. III, Literele I–Pr, 2003; vol. IV, Literele Pr–Z, 2003, Bucureşti, Univers Enciclopedic.
Pascu, *Sufixe*	Dr. G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1916.
Paşca, *Gl.*	Ştefan Paşca, *Glosar dialectal*, alcătuit după material cules de corespondenţii din diferite regiuni, Bucureşti, Cultura naţională, 1928. (Academia Română. Memoriile secţiunii literare. Seria III. Tom. IV. Mem. 3).
Pompiliu, Bih.	Miron Pompiliu, *Graiul românesc din Biharea, în Ungaria*, în „Convorbiri literare", XX, p. 993–1022.
SDLR	August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti (etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*. Ediţiunea întâia, Iaşi, 1939.
Şez. I ş. u.	*Şezătoarea.* Revistă pentru literatură şi tradiţii populare, Fălticeni. Anul I, 1892 ş. u.

BDD-V2830 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:54:33 UTC)

Viciu, *Glosar* — Alexiu Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*. Adunate şi explicate de ..., Bucureşti, Carol Göbl, 1906 (Extras din Analele Academiei Române, Seria II, Tom XXIX. Memoriile secţiunii literare).

Todoran, *Vâlcele* — Romulus Todoran, Material dialectal, II, *Graiul din Vâlcele (raionul Turda)*, în MCD, I, 1960, p. 29–126.

Iulia MĂRGĂRIT
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Bucureşti

BDD-V2830 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:54:33 UTC)